

Liparis loeselii

Gulyxne



Klass: Liliopsida (enhjärtbladiga blomväxter), **Ordning:** Asparagales (sparrisordningen), **Familj:** Orchidaceae (orkideer), **Släkte:** *Liparis* (gulyxnen), **Art:** *Liparis loeselii* - gulyxne (L.) Rich. **Synonymer:** *Malaxis loeselii*, *Sturmia loeselii*, *Myggyckelblomster*, *Myggycklar*

Kännetecken

Gulyxne är en liten orkidé som är ca 1 dm hög. De större, ljusgröna, fettglänsande bladen, 2–3 till antalet som omger stjälkens nedre del är hela och tunglika och uppåtriktade. Under dessa sitter några mindre, oansenliga blad. Blommorna är blekt gulgröna till färgen och ofta 5–10 till antalet. Ibland kan endast 1–2 blommor förekomma och sällan fler än 10. Blomställningen är relativt gles. Hyllebladen är smala (lineära), odelade och spretiga. Fruktämnet är ofta vridet så att den 4–5 mm långa läppen pekar uppåt. Blommorna är ca 1 cm breda. Frökapslarna blir upp till 1 cm långa och sitter upprätt. Gamla fröställningar kan ibland sitta kvar till året därpå. Blomningstiden infaller under slutet av juni och i juli. Antalet blommande individer i ett bestånd kan variera mellan åren. Arten kan ibland förefalla ha försvunnit från en lokal då inga blommande individer upptäcks. Ofta kan dock små vegetativa skott med endast några centimeters höjd finnas kvar, men dessa kan vara mycket svåra att upptäcka i den övriga vegetationen. Självpollination förekommer. Förökningen inom lokalen sker troligen både vegetativt och sexuellt. Stammen är uppsvälld vid basen (under markytan) s k stamknöl, invid denna finns ofta fjolårets stamknöl.

Utbredning och status

Gulyxne förekommer idag på ett 80-tal lokaler i Sverige fördelade på följande landskap: Skåne (5), Öland (8), Gotland (13), Östergötland (1), Södermanland (3), Uppland (28) och Gästrikland (30). Alla lokaler utom den i Östergötland kan betecknas som kustnära. Under 1992 års landsomfattande inventering hittades ca 20 000 individer, varav ca 6000 var blommande. Det kan synas mycket, men merparten av individerna finns på några få lokaler. De flesta förekomsterna är mycket små (även de mest individrika), ofta endast några få hektar stora. I övriga Norden är gulyxne känd från ett fåtal lokaler i Finland (främst Åland, klassad som akut hotad), i Norge är den känd från 3 lokaler, senast sedd 1933 och anses försvunnen, i Danmark är gulyxne känd från ungefär lika många lokaler som i Sverige (främst på Själland) men aktuella antalet är lågt (klassad som sårbar). Artens övriga utbredning omfattar Mellaneuropa söderut till södra Frankrike, norra Italien och Bulgarien. Österut finns ett fåtal kända lokaler, främst i västligaste Sibirien. I Nordamerika förekommer den främst i de östra delarna, i gränsområdet mellan USA och Kanada, med enstaka förekomster längre västerut

Gulyxnes habitat utgörs av öppna eller glest träd/buskbeklädda "extremrikkärr". Arten är kalkkrävande. Det räcker dock inte med god tillgång på kalk utan en viss mängd mineraler/närsalter krävs troligen. Dessutom är det möjligt att arten kräver en viss vattenrörlighet. Arten påträffas vid enstaka tillfällen utanför rikkärrsmiljön, exempel på detta är bäckkanter och grustag. Den har också påträffats i mer strandängsbetonad miljö, men då en typ som står rikkärren nära i karaktär. Några olika kärrtyper där arten förekommer kan urskiljas: 1) Svagt sluttande kärr som översilas/genomsilas av grundvatten, ofta rena källkärr. 2) Rikkärrsgungflyn i anslutning till gölar eller tjärnar. 3) Rikkärr i anslutning till annan strandmiljö, exempelvis havsstrandäng. I flera fall förekommer utfällning av kalk i kärren, s k blekekärr, ofta då med kransalger. En god vattentillgång krävs, kärren är ofta relativt blöta. Förmodligen är kärr som torkar upp under sensommaren en olämplig miljö eftersom arten förefaller kräva en kontinuerlig vattentillgång. I det kalkrika kustområdet i Norduppland och i Gästrikland finns de flesta av lokalerna i "unga kärr", utbildade på marker som relativt nyligen kommit upp ur havet genom den snabba landhöjningen. Mineraler har inte hunnit lakas ut i dessa kärr och den naturliga igenväxningen (utvecklingen kärr-mosse) har inte hunnit komma så långt. Förmodligen stannar arten kvar i dessa kärr tills utlakningen nått en viss gräns varefter arten försvinner. Samtidigt sker nyetablering i kärr som nybildas närmare kusten på områden som frilagts från havet. På de flesta lokalerna är en svag tubvildning nödvändig för artens existens. Den växer här nästan alltid bland eller i anslutning till de nedan nämnda brunmossarterna, och en optimal växtplats är då ofta i kantzonen mellan den låga tuvan och det rena lösbottenkärret. Artens vanligaste följeslagare bland kärlväxterna är bladvass, pors, vattenklöver, dystarr, axag, hirsstarr och storsilesår. Flera av dessa arter är relativt allmänna myrarter och säger inte så mycket om vilken myrtyp det rör sig om. Bottenskiktet däremot är mer avslöjande. I nästan samtliga fall utgörs det av brunmossor. Arter som *Scorpidium cossoni*, *S. scorpioides*, *Campylium stellatum* och *Bryum pseudotriquetrum* är mycket karaktäristiska.

Hot

Eftersom gulyxnen kräver en jämn, kontinuerlig tillgång på vatten är åtgärder som påverkar biotopens hydrologi förödande. Rikkärr och andra typer av myr har drabbats hårt under de senaste århundradena. Framst har dikningar inom jord- och skogsbruket dränerat och spolierat dessa ekosystem. Idag är dikningar relativt hårt reglerade i lagstiftningen, men olagliga dikningar förekommer tyvärr här och var. Andra hot mot biotopens hydrologi är t ex överdämningar och vägdragningar. Gulyxnen kräver på rätt vattenkemisk sammansättning gör att den, och flera andra rikkärrarter sannolikt kan slås ut på sikt i de delar av landet som idag drabbas av övergödning- och försurningseffekter pga nedfall av luftburna föroreningar. I några fall kan sannolikt även övergödningseffekter i vattenområdet drabba lokaler i strandmiljöer. Flera rikkärr har hållits öppna under lång tid genom människans försorg (hävd). Dessa kärr skulle annars ha utvecklats mot en miljö av typen skogskärr eller sumpskog, där gulyxnen naturligt hade försvunnit. I och med att det äldre omekaniserade jordbruket har försvunnit har dessa rikkärr nu börjat att växa igen. Om inte hävd återinförs i dessa miljöer kommer gulyxnen att slås ut på de flesta av dessa lokaler. Hävd med slåtter eller bete kan sannolikt även motverka vissa övergödningseffekter då kväve transporteras bort ur systemet på detta sätt. Hävdens störning av markskiktet kan också sannolikt öka möjligheten till fröföryngring på de jordblottor som uppstår (jämför knottblomster). Hävdens intensitet måste dock noggrant avpassas till den aktuella kärrtypens tålighet mot störning. Alltför intensiv hävd slår ut bottenskiktet och därmed sannolikt också gulyxnen. Trots det relativt höga individantalet som nämndes inledningsvis är arten mycket känslig eller hotad på en majoritet av sina lokaler. Ofta är individantalet så lågt att slumpfaktorer kan slå ut arten på majoriteten av sina kvarvarande lokaler. Olaglig uppgrävning kan också utgöra ett hot.

Åtgärder

Majoriteten av gulyxnelokalerna bibehåller sin karaktär pga de hydrologiska förutsättningarna (ständig vattendränkning/gungfly). Arten kräver i dessa fall ingen hävd. Dessa lokaler förekommer framförallt i Gästrikland, Uppland och på Gotland. I övriga landskap krävs hävd genom bete eller slåtter på de flesta lokalerna. Hävdintensiteten bör dock ej vara lika hög som i gräsmarksekosystemen, eftersom detta skulle leda till utslagning av mosssubstratet. Gulyxnen viktigaste lokaler bör skyddas, exempelvis genom bildande av naturreservat. Dessa lokaler har pekats ut i Naturvårdsverkets Myrskyddsplan för Sverige. Hävdbehövande lokaler behöver en väl avpassad hävd, ibland föregången av röjningsåtgärder. Lokalerna bör övervakas vad gäller numerär och status för arten, samtidigt bör markägare informeras så att lokaler inte förstörs av "misstag" i markanvändningen. Dikning, vägdragning, överdämning eller annan exploatering av gulyxnelokaler kan naturligtvis ej accepteras. Polis och tullväsende bör erhålla tillräckliga resurser för att kunna upptäcka och vidta rättsliga åtgärder om gulyxnen skadas.

Övrigt

Gulyxne är fridlyst. Arten omfattas av EU's habitatdirektiv bilaga 2 vilket innebär att arten ska skyddas i nätverket Natura 2000. Utländska namn – NO: Feittblad, DK: Mygblomst, FI: Kiiltovalkku, GB: Fen Orchid.

Naturvård

Konventioner: Habitatdirektivets bilaga 2, Habitatdirektivets bilaga 4, Bernkonventionens bilaga I, CITES bilaga A, Typisk art i 7230 Rikkärr (Boreal region (BOR))

Fridlysning: Fridlyst enligt Artskyddsförordningen (SFS 2007:845), enligt paragraf: 7. Bestämmelsen gäller hela landet

Åtgärdsprogram: Fastställt

Litteratur

- Anonym 1996. Floraväktarverksamheten i Skåne. Årsrapport 1995. Lunds Botaniska Förening. Medlemsblad 1996 (1): 5–52.
- Anonym 1997. Floraväktarverksamheten i Skåne. Årsrapport 1996. Lunds Botaniska Förening. Medlemsblad 1997 (1).
- Antonsson, K. 1997. Hotade kärleväxter i Östergötland 1997. Information från länsstyrelsen i Östergötlands län 1997:4.
- Fægri, K. & Danielsen, A. 1996. Maps of Distribution of Norwegian Vascular Plants. III. The southeastern element. Bergen.
- Grøntved, J. 1948. Orchidéernes Udbredelse i Danmark. Bot. Tidsskr. 47: 277–370.
- Gustafsson, M. 1996. Kulturlandskap och Flora på Bjärehalvön. Lund.
- Högström, S. & Sturevik, B. 1990. Nya växtplatser för myggnäcklar upptäckta på Gotland. Rindi 10: 62–68.
- Jonsell, B. & Jonsell, L. 1995. Floran i Hållnäs socken. Svensk Bot. Tidskr. 79: 257–312.
- Knutsson, T. m fl 1997. Försvunna, hotade och sårbara kärleväxter på Öland. Krutbrännaren. Suppl. 2. Naturvårdsverket. 1994. Myrskyddsplan för Sverige. Stockholm.
- Nilsson, Ö. & Gustafsson, L.-Å. 1982. Projekt Linné rapporterar 121–132. Svensk Bot. Tidskr. 76: 135–145.
- Nilsson, Ö. & Gustafsson, L.-Å. 1985. Projekt Linné: slutrapport. Svensk Bot. Tidskr. 79: 319–328.
- Ranta, P. 1997. Kiiltovalkku. I Rytteri, T. & Kettunen, T. (red.) Uhanalaiset Kasvimme. Helsingfors.
- Rydberg, H & Wanntorp, H.-E. 2001. Sörmlands Flora. Botaniska Sällskapet i Stockholm.
- Saarinen, K. 1989. Uusia kasviharvinaisuuksia Lappeenrannasta. Lutukka 5: 99–102.
- Sturevik, B. & Högström, S. 1984. Myggnäcklar *Liparis loeselii* på Gotland. Rindi 4: 55–68.

Författare

Michael Löfroth 1997.